

Г Е Н А

Його звали Гена. — Це одно з тих здібнiлих iмен, яке не можна одразу окреслити повним. — Чи воно було: Герасим, Євген, Генадiй, чи може одно з тих штучно створених советських iмен?!

І пiзнiше я так i не дiзналася, яке його повне iм'я!

Перше, нiж його побачила, я тiльки чула крiзь вiкно голос Гени. Ранком, пунктуально о шостiй годинi, будив мене плач дитини, змiшаний з розпучливим криком:

— Бабусю, бабусю! . . . Вiзьми мене, бабусю! . . . Бабусю-ю!

Голос пiдносився чимраз вище i рiзкiше i линув крiзь вiкно до моiх вух. Я перевертався з досадою на лiжку, закриваючи голову ковдрою. Крик дитини невгавав, а гучнiше бринiв уже пiд самим моiм вiкном.

»Иди, зараз додому! . . . Чуеш?!« — наказуюче говорив хриплий, жiночий голос. — »Я зараз вернуся! . . . Иди, кажу, додому!«

»Ой, не йди вiд мене, бабусю! . . . Бабусенько моя!«

Плач рiзко пронизливий, плач здоровоi дитини дзвенiв, здавалося менi, в моiх вухах. Я сердилася i остаточно розбуркувалася вiд сну.

Протупотiли пiд моiм вiкном швидкi кроки i раптово стихали за кутком дому. Плач дитини довго не втихав.

І так було щоранку!

Инодi якийсь iнший жiночий голос кликав з вiддалi:

— Гена, ходи сюди! . . . Ось, подивись, я щось маю для тебе!

Плач на хвилину втихав але потiм знову пiднiмався. Тiльки я вже чула, що вiддалявся вiд мого вiкна. Ранком вставала зла i роздратована.

— І чого воно ранком завше кричить?! — казала я до чоловіка.

— О шостiй годинi дiти ще мусять спати, а воно верещить на вулицi . . . Що це за батьки, що не припинять своєї дитини?!« Про це — поiнформувала мене невдовзi моя восьмилiтня дочка:

— Ти знаєш, мамо, хто це кричить завше ранком i тобi спати не дає? Це один хлопчик-сирота! . . . Він отакий ще маленький! — вона показала рукою собі до пiв грудей. — Він має три роки! Нi, здається, чотири! . . . Це байдуже, я його питаю потiм! В нього нема нi батька, нi матерi, тiльки бабуса.

- Де ж його батьки?
- Батько згинув на війні з німцями. Вони самі не з нашого міста, а приїхали з СРСР. Батько його мусів служити в армії, але Геня не любить СРСР, ані Сталіна. Знаєш, як хто з дітей запитав Геню, чи він любить «батька Сталіна», то він плює і каже:
- Ні! Не люблю! — . . . Отакий він смішний!
- А де ж його мати?
- Маму забила бомба, коли німці бомбардували наше місто, і він зостався тільки з бабусею. А ти знаєш, чому він завжди так кричить?
- Чому?
- Вони дуже бідні! . . . Бабуся ходить щодня на роботу, а Геня лише самого вдома. Він дуже любить свою бабусю, і йому одному дуже сумно . . . Ти знаєш, де він живе? — Дивись, ось тут, проти нас! Бачиш, цей будинок?!
- Бачу, люба моя, бачу!
- Ти вже не будеш на Геню гніватись?
- Ні! — я усміхнулася.

*

Екслібрис роботи Л. Денисенка (гравюра) для Франка Блокгама — австралійського історика, письменника, директора музею.

Невдовзі я побачила малого Гену. Він стояє на вулиці в оточенні сусідських дітей. Білявий, повновидий, з великими блакитними очима. »Гарний хлопчик!« — подумала я, дивлячись на маленьку постать в ватяному пальті, валянках і теплій шапці, що насовувалась йому на очі. Він, як той ведмедик, ступав важкою ходою і плутався ногами. Діти глузували з нього, але, як я зауважила, незлобно. Гена голосно сміявся в гурті дітей, підтягаючи час від часу спадаючу на очі шапку.

Бабусі Гени я не могла якось довший час побачити. Вона виходила дуже рано з дому і приходила пізно увечері. Одної неділі почула через відчинене вікно веселий щебіт Гени, який шокілька речень повторяв: »Правда, бабусю?!«

Я глянула, не без цікавості, у вікно. Гена стояв біля старої, років шістдесят-сімдесят, жінки і безперервно говорив. Вона — сухенька, згорблена, збираючи тріски біля пенька для рубання дров, щось тихо відповідала дитині кількома словами. І Гена знову продовжував свій монолог, вставляючи раз-по-раз: »Правда, бабусю!«

З бічної вулиці вибіг хлопець з саморобним візком. Розігнав його і, біжучи, крикнув:

— Гена, ходи повожу на візку!

Відповіді за тарахкотінням візка я не почула. Тільки побачила, що Гена, вчепившись рукою за спідницю бабусі, притулився до неї. Вона йому щось сказала і погладила по білявій голівці. За хвилину, з трісками в пелені і тримаючи за руку внучка, зникла в низьких дверях сутеренів. Бачила її ще кілька разів, по неділях, і при ній завжди невідлучно був Гена.

*

Того року осінь була тепла і погідна. І тої осені німці часом звільняли полонених-українців з полону-в'язниці. Вони верталися додому.

Я стояла біля вікна і дивилася, як вулицею йшли советські полонені і розглядалися, як не ознайомлені з місцевістю люди. Приставали. Балакали про щось. Показували руками в різних напрямках. І знову рушали повільним, непевним кроком. Обличчя їхні були сірі і виснажені голодом.

Одна група з трьох чоловіків зупинилася проти мого вікна. Я відчинила вікно і вихилилась. Люди з сусідніх домів стояли на вулиці та, балакаючи між собою, співчутливо кивали головами. Якась молодиця гукнула до стоячих біля мого вікна полонених:

— Пустили вас на волю?! Ідете вже додому!

Вони всі троє обернулись до неї і привітно усміхнулися.

— Оце, ми вже на волі! — сказав один з них.

Кілька жінок підійшло ближче.

— А, здалека ви?!

— Ой, тітко, здалека! — сказав старший чоловік, років сорока п'яти, що з вигляду скидався на поважного господаря. Я з Винниці, а оцей чоловік, — показав рукою на високого, худого, з пожовклим обличчям і блискучими чорними очима, — з самого Кам'янця-Подільського. А отой парень, — кивнув головою в бік молодого хлопця, що з усмішкою на повному лискучому обличчі стояв, закривши руки за спину, — з-під Києва! . . Нам з ним не по дорозі. Але наразі йде з нами, бо в одній казармі були.

Мені чомусь здавалося, що цей, молодий, не дуже відчув німецький полон. Його низька, опецькувата постать аж розпирала його військовий мундир.

— Далека ще вам дорога! — казали жінки.

— Ой, далека, люди добрі! Та й сил немає!

— Їсти, кажете, не дуже вам давали?!

— Взагалі, як по правді сказати, то таки не було чого їсти — сказав «поважний господар», як я його в думці окреслила; потім замовк і задумався. Два його товариші зовсім не обзивалися. Високий дивився невтомним поглядом чорних очей на схід, а молодий хлопець, стоячи в тій самій позі, усміхався невиразною усмішкою.

— Якби не люди, — продовжував «поважний господар», — які кидали нам сухарі та цибулю на вулиці, при роботі, то сказати правду, — згинули б були! — Він зітхнув.

— Кажете, умирали там полонені?!

— Ех! — махнув рукою. — Немало згинуло!

Всі замовкли. З нашого дому вийшла жінка з повною мискою паруючої каші в руках. Це була сторожиха нашої кам'яниці Качанська.

— Єжце, добре людзе. У меня теж син в неволі.

Подаючи миску полоненим, вона змахнула набігли на очі сльози.

Качанська — скільки я її пам'ятала, завжди переплітала білоруську з польською мовою. Сама вона була з походження білоруска, але під час кампанії «навращання на польскость» — перемішала ці дві мови. Син її, вивчившись в польській школі і отримавши державну працю, остаточно признав себе — поляком. За Польщі, коли хтось питав Качанську, якої вона національності, вона, усміхаючись, казала: «Я не ведаю! Гето син мой займає сен тим питанем!»

Я познайомилась з нею ближче, коли вона одного дня

прийшла до мене з просьбою — написати листа до її сина українською мовою. Син Качанської перебував в німецькому полоні на пограниччі Генерал Губернаторства. — »Чому українською?« — запитала я. — Вона загадково усміхнулася. — »Как напишу по-українськи, то мого сина пшизнайон за українця!.. Чи пані слисала, что всех українцов будут пускаць дамой?!« — »Хіба ви українка?« — »Канечно, что я українка!.. І мой син теж українець!« — Що ж мені зоставалося робити, як мовчки прийняти цю зміну національності і виконати її прохання.

Полонені, побачивши в руках Качанської миску горячої каші, пожвавились.

»Хай, вам Господь дає завше!« — сказав старший.

Качанська плакала, витираючи голосно хусткою носа. Незабаром інші жінки з'явилися з хлібом, салом, яблуками.

— Беріть, їжте на здоровля!

— Вони брали і дякували словами, поглядом і усмішкою. Доївши кашу, полонені підвелися. Поважний господар перехрестився до схід сонця і сказав:

Я завжди вірив у Бога!

Всі мовчали. Потім він звернувся до молодого, опецькуватого:

— Будемо рушати, Ваня!.. Ніч наближається! Треба нам ще пошукати ночлігу десь у селі.

— Ну, что ж пайдьом! — сказав усміхнений Ваня виразним російським акцентом.

— Поділимо порівно оці всі продукти, що нам дали добрі люди, та й підемо!

— А, я хочу яблучко! — почувся тоненький, дитячий голосочок.

Я глянула в ту сторону. Між дітьми, спереду, стояв Гена. Одягнений в те саме пальто, валянки і теплу шапку на голові, з-під якої висмикувалось на чоло біляве волосся.

— На, дитино, тобі яблучко! — привітно усміхаючись, протягнув до нього поважний господар.

— Та, що ви! — загомоніли жінки, — Вам самим потрібно на дорогу!.. Ходи-но сюди, Гена! Дамо тобі яблуко і хліба з маслом!

— Та, хай бере мое!.. У мене також дітки є! — зітхнув він. —

— На, бери! Ось, дивись, яке червоненьке!

Гена взяв протягнуте до нього яблуко і сховав за пазуху.

— Дай мені ще одне!.. Я бабусі дам!

Діти навколо розсміялися, а Гена й собі за ними. Полонені

ще раз подякували і рушили дорогою. Жінки дивилися їм услід і співчутливо хитали головами.

Вже вечоріло. Жінки помалу розходилися. Гена, жуючи яблуко, бігав з дітьми і голосно сміявся. До мого вікна підійшла Качанська.

— Пані, як ви думаете, мой син теж вруці додому?!

В її очах світилося бажання почути додатню відповідь.

— Думаю, що так!.. Коли всіх українців пускають, то й вашого пустять, — сказала я, приховуючи усмішку.

— Дал би Бог!.. Ах, як я помисле, що он там галадаєт, а не імеєт даже куска хлеба, то на конец сьвята пошлабим, чтоб ему памагці! Он такой бил у меня добрий!.. Я от него нігди злего слова не слишалам!

І вона почала оповідати мені, може вже четвертий раз, про всі якості свого єдиного сина.

— Скажіть мені, Качанська, чий цей хлопчик? — перебила я її, побачивши Гену, що біг повз нас.

— Ах, гето серотка! Іді сюда дзецко!

Гена став.

— Ходзь до мене, дзецко!

Він, мовчки, підійшов.

— Ти наелся?

— Да!

— Падаждзі, я тебе ящо перожка дам!.. Гето бедний ре-бьонк! — вона погладила його по голівці. А Гена, стоячи біля Качанської, переводив з запитом очі від неї до мене.

— Знаєце, пані, как я яво не накармлю, то он целый дзень бега глодни... Прийдзьот, знаєце, до маїх дзверей, станет на парогє і адразу заявляєт: »Тьотя, я їсти хочу!«... Ну, как же не даць?! Канечно дам!

— Да, гето верно! Абаїх бомба убїла. Он астался сам тилько з бабцьон... Всьо пацерялі. Не імеюць даже за что куска хлеба купіць. Ви ж знаєце, какі цепер цени! Нешто бедному, а і багатому трудно!.. А еслї б ви відзелі, в каком страшним мешканю ані живут! — Мокра сутерина!

— А де працює його бабуся?

— В українском каміцеце. Там прїбіраєт і памагаєт, так за гето плацон ей і кармьон.

— Але Гена чомусь завжди голодний і просить!

— Ну, что ж тут дзівнего? — Здрови хлопак! Памінутно кушать хочетца... Бабушка аставляєт яму есьть і саседзі дают, а ребьонк-ребьонком!

— Він добре виглядає! Товстенький, здоровий, веселий!

— Гето яму уже так Бог даюць! Над серотком мілосердзі сен!

— Тьотя, а коли ти даси мені періжка? — упімнувся Гена.
— Зараз, зараз! В тей хвілі! . . Ах, я забила, что мне нада
ещо курей загнаць! . . Довідзенья, пані! Ходзь, дзоецко!

За кілька днів, одного пополудня, я почула з коридору свого приміщення, по той бік входових дверей — дивне шарудіння. Хвилинку прислуховувалась, здивована цими звуками. Шарудіння нагадувало — тертя чимсь шорстким об двері. — Що це?! — Я рвучко одчинила двері. До моїх ніг похилилась і мало не впала маленька постать. — Це був Гена! — Він підвів свої великі, блакитні очі на мене з-під насунутої на чоло шапки і сказав:

— Тьотю, я їсти хочу!

— Хочеш їсти?! Ну, то ходи!

Я попрямувала до кухні, а він почвалав за мною в своїх незручних валянках.

— Ось, тут сядь гарненько за столом, — підсунула йому крісло, — а я тобі дам вареників з сиром. Любиш вареники?
— Люблю!

Гена брав з миски один за одним вареники і з апетитом уминав. На мене не звертав зовсім уваги. Час від часу підсовував догори шапку, яка злітала йому на очі, і підшморгував носом, що від тепла почав танути. Їв із зосередженням виразом обличчя. — »Маленька повага«, — подумала я, дивлячись на нього.

— Я вже наївся! . . А це я занесу бабусі!

Перше, ніж встигла я щось сказати, він зняв з голови шапку і, збираючи з тарілки решту вареників, поспішно поклав у неї.

— Почекай, Гена! Я тобі дам паперу і заверну. Як же ти підеш без шапки надвір?! — Змерзнеш!

— Добре! — Він згідливо притакнув головою.

Мій гість пішов. Ще пару разів заходив до мене поїсти, при чому ніколи не забував половину їжі відкласти своїй бабусі. Потім довго я його не бачила. Може тому, що надворі випав великий сніг, а може, як припускала моя дочка, був хорий.

Одного дня нас вигнали з приміщення. Просто і звичайно, як це робили німці. Прийшли і, не сказавши навіть добридень і не звернувши на мене жодної уваги, як власника приміщення, оглянули всі кімнати і вбиральню, поговорили між собою і пішли. Наслідком тих оглядин невдовзі було повідомлення про виселення. Куди? . . Де? . . І як?! — Це було питання трохи не існування, бо пів міста було розвалене бомбами.

Почалась — біганина, просьби, старання, могоричі, хабарі, протекція. Нарешті, нам дозволено перебратись до другого дому. Чоловік енергійно взявся до ремонтування. Ремонт робився в рекордово-хуткому темпі, бо двотижневий термін, який дали німці, доходив до кінця. Я зайшла подивитись. Кінчали якраз малювати підлогу. Стояла і з приємністю оглядала чистенькі стіни і свіжопомальовану підлогу. В думці уставляла меблі і творила затишок.

Мої роздумування перебив прихід Ґени. — Як він сюди доліз?! — Він стояв на порозі і, відсунувши шапку з чола, глянув на мене.

— Ви вже тут живете?

— Ще не тут, але буду тут жити.

— А чому?

— Мене вигнали.

— А хто вигнав?

— Німці.

Ґена підійшов ближче, станув поруч мене і, розкривши уста, дивився, як малярі мазками червоної фарби відновляли підлогу.

— А звідси вас не виженуть? — впало несподівано запитання.

— Малярі засміялися. Я оторопіла і в першу хвилину не знала, що відповісти.

— Ну, чому? . . . Думаю, що не виженуть!

Але Ґена, видно, вже забув про що мене питав, бо, присівши, уважно оглядав бляшанку з фарбою, що стояла біля нього. Старший маляр, зиркнувши на хлопця, ще раз голосно засміявся.

— Тото ж бо й є, сину, що напевно виженуть! Шкода нашої роботи!

— Ну, що ви?! — я обурилась на нього, але одночасно злякалась.

— Чого це ви мені накрякуєте?

Маляр усміхнувся.

— Я вам не накрякую, пані, а правду кажу! Щоб усидіти в приміщенню, то не ремонтувати, а руйнувати треба. Бо коли німець зобачить, що приміщення вимальоване і чисте — то забере.

Він довго мені говорив на цю тему і наводив приклади, а я, хоч відчувала деяку слухність в його словах, була на нього сердита. — Не жити ж в бруді! А самому нищити приміщення?! . . . Я здвигнула плечима.

— Тьотю, я їсти хочу!

— Ага, ну ходи!

Я поспішно вийшла з Геною з нового приміщення.

*

Накрякування старого маляра справдились. За три місяці нас викинули німці з того приміщення, а ще за чотири і з третього. Опинились ми на передмісті в маленькій хатині з двома невеличкими кімнатами. Дорога була неможлива, хідників не існувало, а по воду треба було ходити до криниці. Зате мали надію дожити до кінця панування німців.

В сусідній хаті, на тому ж підвір'ї, жила господиня з сином-вдівцем і двома онучатами, одного віку з мою дочкою. Моя дочка одразу нав'язала приятельство з ними, а я була цілковито примирена і задоволена остаточним осідком. Дні минали одноманітно і спокійно.

За Гену і його бабусю я зовсім забула, так ніби вони й не існували.

Одного дня побачила на спільному підвір'ї нову особу. Це була молода, чорнява, висока жінка, років двадцяти п'яти. Підкасана, розчервоніла, бігала з хати і до хати; виносила, витрушувала, мила, прала. Від господині довідалась, що її син оженився.

За пару днів прийшла до неї, видно, її приятелька. І вони вже вдвох бігали, мили, прибирали.

— Видно, не дасть сама ради, — подумала я, бачучи, як вони метушились зраня до вечора.

Не без цікавості міркувала: «Хто ця молода жінка, дружина вдівця, і хто її приятелька?! Здавалося, я всіх українців в своєму місті знала. Але й на цей раз поінформувала мене моя дочка:

— Знаєш, мамо, хто ця пані, що прийшла до «нової мами» Юрка і Зіни? — Це тітка Дарка!

Дарка — була найближча приятелька моєї дочки, коли ми жили в сусідстві Гени.

— Її звуть Марійка. Раніше вона жила з Дарчиними батьками, а тепер працює в сиротинці. Ти, розумієш?

— Розумію!

— А, ця «нова мама», Юркова та Зінина, — продовжувала вона свої інформації, — працювала разом з Марійкою в сиротинці. Тепер, коли вона вийшла заміж, має дуже багато роботи. Марійка прийшла їй помагати . . . Ти не можеш уявити, як там брудно, але тепер вже робиться чисто. «Нова мама» сказала мені, щоб я її називала «Тьотя Віра», бо в сиротинці всі діти її так кликали . . . Я їй сказала, що вона не дасть ради з такими зіпсутими дітьми, як Юрко і Зіна, а тьотя Віра сказала, що це для неї дурниця, бо вона давала раду з п'яти-

десятьма дітьми, а двоє то всеїдно, що нічого. От! . . — закінчила вона свій монолог.

*

За два тижні пані Віра закінчила свої порядки в хаті. Одного пополудня вийшла вона надвір, причепурена, одягнена в гарну темну суконку. Оглянулась по подвір'ї, потім вийшла на вулицю. Було враження, що вона когось чекала.

Я сиділа на лавці біля хати і шила. За деякий час вона підійшла до мене.

— Чи не могла б я вас просити наглянути за дітьми, поки вернуся з міста? Я мушу на пару годин відлучитись у деяких справах.

— Звичайно!

— Мені треба зайти до ляндрату і потім до шпиталю . . . Чекаю, власне, на Марійку. Чогось вона забарилась!

— Маєте когось хорого з рідні в шпиталі?

— О, ні! — вона усміхнулась. — Я взагалі не маю тут нікого з своєї рідні. Я сама з Сарн. За большевиків я почала працювати тут в шпиталі, як сестра. Потім мені запропонували працю завідуючої сиротинцем в селі Теремне. Я згодилась і працювала там до цього часу.

— Чому ж ви покинули сиротинець? . . Тяжко з дітьми, правда? — похопилась я, зрозумівши своє нетактовне запитання.

— Зовсім не тяжко, — спокійно відповіла Віра, Я люблю дітей. Покинула, бо матеріально не могла витримати. Маючи під опікою дітей, я мусіла їх нагодувати. Бракувало мені вже терпіння жебрати щодня на селі.

— Хіба вам не давали приділу харчів на сиротинець?

— Хто? — Німці?! — вона усміхнулась.

— Хоч би наша міська самоуправа чи *гміна!*

— Гміна давала, але вже від довшого часу нічого не дає. Ви ж знаєте, що в гміні невідлучно урядусь зондерфюрер, німець! Поки при ньому був ангайміше українець, я отримувала приділ харчів і раз навіть гроші. Потім довідалась, що цей «ангайміше» напоював німця горілкою і під п'яну руку отримував від зондерфюрера все, що мені було потрібно для дітей. Тоді мені було незле! А до того я ще мала запаси з большевицьких часів.

— Як було в сиротинці за большевиків? — підхопила я.

— Уявіть собі, що дуже добре! — вона присіла біля мене на лавці. — Вони особливо дбали за дітей. — Відомо, це ж була їхня надія! . . Вистарчило мені виписати запотребування, як за пару днів з'являлося. Опріч того, часто відвідував мене

інспектор-комісар, і сам питався, чи я чого не потребую. Безумовно за це треба було платити пропагандою!.. Щодня, тричі, замість молитви, вбивати в голову дітей, що всі ці блага вони отримують від — доброго, любого і рідного »батька Сталіна«. — п-ні Віра злегка знизила плечима. — Я не дуже там старалася виконувати ці зобов'язання!.. Тоді ще можна було крутити, бо Совіти ще не встигли розтягнути своїх сіток на »нововизволених« землях.

— Як же тепер стоїть справа з сиротинцем?

— Та, так, що дітей вже майже нема! Пороздавали по селах. Нема чим годувати. Зосталося десятеро, та й тих прийдеться роздати.

— Після того, як зондерфюрер прогнав того війта-українця, а на його місце взяв якогось фольксдойче, москаля, то можете собі уявити, які порядки настали!.. До гміни не було відваги не тільки зайти, але навіть мимо пройти. Вистарчило, щоб двоє людей зупинилося десь на вулиці побалакати, як з'являвся, дідько його зне звідки, німака і шмагав їх нагаєм.

— Чому? — я просто не розуміла.

— А тому, шановна пані, — усміхнулася пані Віра, — що час дармує, а не працює. Уявіть собі: що навіть дітей б'є і заганяє до праці, коли побачить, що бавляться чи бігають на вулиці.

— Отже, коли я побачила, що дістати якунебудь допомогу з гміни — виключена річ, стала ходити по селі і жебрати на своїх сиріт. Не скажу, що люди мені не давали. Дуже радо давали, але ціла біда в тому, що хто дасть раз — молока, яєць чи масла, то уважає, що виконав свій обов'язок як не на ціле життя, то бодай на рік. Другий раз до нього не йди, бо скидає на сусіда, а сусід на другого сусіда. І так всі!

— Ще такі продукти, як мука, товщі і навіть яечка, я могла переховати і розприділити, але найгірше з молоком. Я мусіла мати хоч через день певну кількість молока для дітей.

— Скільки я не просила селян визначити між собою чергу, а я вже сама буду ходити по молоко, але де там!.. Прийдеш до однієї господині — вона сьогодні здавала контингент; до другої — носила до міста, бо треба на базарі якогось лаха чи нафти купити; до третьої — одна корова, для своїх дітей молока мало; до четвертої — то присікається, що зачасто до неї ходжу...

— Оттак, бувало, ходжу я, як дурна по селі, з коновкою в руках і не знаю, пощо я гризуся з людьми... Часом розсерджусь і вертаюся до сиротинця без молока.

— Чому, ви, не звернулись до нашого допомогового комітету?.. Я знаю, що вони мають великі запаси продуктів від

селян і допомагають міському шпиталеві і дають полоненим.

— Дають?! — сказала Віра з легкою іронією, — може, кому дають, а решта гние, плісняє або . . .

— Але ж . . . — перебила я її.

— Ні, почекайте! В найкритичніший момент я звернулася до ляндрату по допомогу для сиріт. Мене скерували до українського допомогового комітету. Знаєте, що мені сказала та панюся, котра завше там сидить? — А, ви, що, каже, не можете сама собі ради дати?! —

— Я сказала, що якби могла дати раду, то не зверталася б до них, що я потребую допомоги не для себе, а для дітей, і прошу якусь частину білих сухарів, яєць, тощо — уділити для сиротинця.

— Тоді вона мені сказала: — У нас все підраховано і записано, нічого не гине. Врешті, як напишете заяву, то ми розглянемо її на засіданні і повідомимо вас. Нічого не гине! — повторила глузливо п-ні Віра. — А я знаю, що цвілими булками загромаджена ціла кімната і своїх свиней годують ними«.

— Агов, Віра! Чи ти вже готова?! — від брами йшла поспішно Марійка.

— Чого тебе так довго не було? Я вже дочекатись не могла! — роздратованим голосом сказала Віра. Марійка наблизилась до нас.

— Що, серденько? — сказала вона з легкою усмішкою, поклавши руку на плече пані Віри. — Два тижні, як одружена, а вже гумор не дописує!

Віра роздратовано скинула її руку з плеча.

— Дай спокій з дурними жартами! . . В мене час порахований! Я за цю годину, що тебе чекала, вже б всі справи поладила. Маю ще повно роботи в хаті . . . Де ти була?!

— Марійка насмішкувато дивилася на неї.

— Бачиш, маєш багато роботи! А, треба було йти за наймичку в свого мужа?! Чи тобі було зле в притулку? Ти . . .

— Перестань! — вже зовсім сердито перебила її Віра. — Це нікому не цікаво!

— Власне, що цікаво! — продовжувала незражена Марійка. — Ти скажи мені, що тобі бракувало в притулку? — Була директорова, всіма командувала, а тепер муж командує тобою! Я тобі прислужувала, а тепер ти мужу прислужуєш! Щоранку підносила тобі каву до ліжка, а тепер сама зриваєшся рано, щоб мужу снідання зробити. Прецінь це правда! Може скажеш, ні?!

— Ай, іди дурна? — напівсердито сказала Віра. — Ліпше скажи, як там дитина?!

Марійка споважніла.

— Зле! Треба до шпиталю!
— Що, у вас в сиротинці хора дитина? — запитала я.
— Так, прошу пані, захорував хлопець, — сказала Марійка, — і не знаємо, що з ним!
— Кликали лікаря?
— Якого, прошу пані?!
— Як якого? — З гміни!
— Коб-то він був, прошу пані!
— То ж завжди при гміні був лікар.
— Нема тепер, прошу пані! Всіх урядовців з гміни німці, як не порозганяли, то постріляли.

Я змовчала. Мене почали дратувати її дотепи.

— Не дурій, Марійко! — зупинила її Віра. — Лікаря при нашій гміні дійсно нема. Урядує один лікар на три гміни. До тої гміни далеко, сюди до міста ближче. То ти кажеш, що хлопцеві гірше?! — звернулась вона до Марійки.

— Дуже погано! Треба негайно до шпиталю!

— То не гаймо часу!.. До побачення! Будьте ласкаві, нагляньте за дітьми!

Вони хутким кроком віддалились.

*

На другий день, вже зраня, почав порозити дрібненький дощик. Посіріло. Знявся вітер. »Починається осінь«, — подумала я, тиняючись з кутка в куток і заглядаючи інколи через вікно на плакуче небо.

Перші дні вересневої зміни від літа до осені, завжди впливали на мене пригнічуюче. Вони навівали на мене тугу за чимсь, що вже ніколи не вернеться. Хотілося линути — навздогін за сонцем!

Було по полудні. В хату з грюкотом і галасом вбігла моя дочка.

— Мамо, — задихано сказала вона, — чи можна, щоб зараз прийшли до нас Юрко й Зіна?

— А, ви . . ., — тільки я встигла сказати, як вона хутким таракотінням перебила мене:

— Ми будемо чемні! От, побачиш! Ми будемо гратися в школу! Я буду вчителькою. Ми вже все приготували.

— Добре! Тільки, щоб не галасували!

— Ні, не будемо! Знаєш, тьотя Віра і панна Марійка несуть хорого хлопчика до шпиталю! Я сказала, що, поки вони там забаряться, Юрко і Зіна можуть побути у нас . . . Ти не гнівешся?

Я усміхнулася.

— А знаєш, той хорий хлопчик такий бідненький і такий

якийсь, що мені його дуже шкода! Панна Марійка з тьотею Вірою привезли його і посадили в кухні на крісло, а він одразу заснув. Сидячи... Так, знаєш, голову схилив на груди, руки спустив і спить!.. Панна Марійка штурхала його і казала: — «Ну, не спи!», а він підведе голову з такими, якби заплющеними очима і каже: «Бабусю, бабусю!» — і знову засне... Юрко і Зіна сміялися і глузували з нього, а він нічого! Тільки часом гляне якимось дивно і знову скаже: «Бабусю, бабусю!». — Чого це він так, мамо?!

— Мабуть, дуже хорий і має велику гарячку. Але дуже негарно, що Юрко і Зіна сміялися з нього!

— Я казала їм про це, — дивлячись на мене широко відченими очима, говорила моя дочка, — а вони перестануть на хвилинку і знову починають... То я вже йду по них, мамо!

*

Вже смерком прийшла Віра по дітей. Я запитала її про хорого хлопчика.

— Знаєте, у нього менінгіт!

Вона посумніла. Я тривожно зикнула на свою дочку. Вона перебувала пару годин з хворою дитиною! Я була сердита. Пані Віра, ніби спостерігши мое незадоволення, сказала:

— Знаєте, Марійка хоч така хоробра на язик, але без мене не може собі дати ради. От, прошу, такий випадок з дитиною! Хвора на менінгіт дитина перебувала п'ять днів із здоровими, і вона не подумала ізолювати її, не подбала примістити в шпиталі. Я сама найняла фіру, сама привезла дитину і сама мусіла полагодити в шпиталі всі формальності.

— Я чула від дочки, що вона штурхала хлопця, як він був у вас, — сказала я, дивлячись на задуману Віру.

— Е взагалі Марійка дуже груба в обходженні з дітьми!.. Вона поводитьсь з ними, як капраль з новобранцями. Встало — умивайся! Умилося — їж! Наїлося — сиди тихо і не рипайся! У вечорі повечеряло — спи! Вона не розуміє, хоч я їй стільки раз казала, що дитина потребує бодай трішки ласки. Навіть, поминаючи ласку, дитина потребує, щоб хтось побалакав з нею, оповів щось, навчив чомусь... Марійка каже, що дітей не можна розпускати. Вони мусять мати дисципліну!

— Бувало, як я працювала в сиротинці, змучена цілоденною працею, вийду інколи в садок, щоб хоч трохи думками відпочити, а тут де не візьмись, якесь моє дитинча з'явиться! Присяде, притулить до мене стрижену голівку і зацікавить... Тільки зиркає оченятами. Як же на нього накричати чи відігнати?!

Я погладжу по голівці, а воно не ворухнеться, тільки очі робляться в нього ще сумніші.

— Бідні діти! Шкода, що я мусіла їх на такі руки залишити!
— Знаєте, як я прийшла сьогодні до сиротинця по хворого хлопця і діти побачили мене, — що то було радості, запитів і плачу! . . . Ледве вирвалася від них! Мусіла пообіцяти, що як завезу хлопця до шпиталю, то вернуся до них.

— Як ця дитина? Виживе? — запитала я.

— О, де там! Більше трьох днів не виживе! . . . Нема медікаментів в шпиталі. А саме головне — запізно привезли. Мушу завтра до нього навідатись!

— Чи цей хлопець з села?

— Ні, з міста.

— Чи давно він в сиротинці?

— Всього три місяці. Його єдина рідня бабуся — померла!

— А батьки давно померли?

Пані Віра підвела в задумі брови, як людина, що не знає, як відповісти.

— Чула, що батько згинув під час большевицької евакуації а мати десь по дорозі загубилася.

— Це жахливо! . . . Бідна мати не знає, що її дитина умирає! — сказала я більше про себе, як до Віри.

— Та-ак, — протягнула вона, — ну, діти, ходімо додому! — звернулася до своїх прибраних дітей.

*

Того вечора я лежала в ліжку вже пару годин, а сон не надходив. Доля хлопчика-сироти — незрозуміло мене перейняла. «Батько згинув під час евакуації, мати загубилася, а бабуся померла», — повторяла я в умі слова Віри, може вже десятий раз. — «А те бідне дитя — лежить там самото!» — Мала жаль до батька, що згинув; до матері — що загубилася; до бабусі — що померла і покинула його самого, самотого . . . Мені уявлялася незнана мати хлопця. Вона мучилась, шматувала своє серце, інтуїтивно відчуючи смерть своєї дитини. Вона ходила з кутка в куток . . . То знову перед очима виринала тінь померлої бабусі, яка, ламаючи в розпуці руки, кружляла біля ліжечка хворого онука.

— Ох, Боже, це страшно! . . . Я мушу завтра піти до шпиталю і побачити його! — Цими словами я хотіла закінчити свої думки і заснути. Переверталася на другий бік — але сон не надходив . . . Я крутилася в колі тих самих думок і не могла з них вибратись.

Надворі скаженів осінній вітер. Я чула, як гнався він із свистом по всіх закутках подвір'я; чула, як бився об вікна; чула, як тарабанів бляшаним дахом і жалібно голосив у комині.

Крізь сон застогнала моя доня. Це на кілька хвилин зупинило мої думки про хлопчика. І раптом знову з виразною ясністю, виринув — образ хлопчика, такий, яким описувала мені його моя дочка . . . Сидить на кріслі, руки безвладно опущені, голова сонно схилена на груди . . .

На очі навернулися сльози, і за хвилину я вже спазматично плакала, втуливши обличчя в подушку.

— Що таке?? . . . Ти, плачеш?! — почувла тривожний голос чоловіка.

Я злякалася. Так, якби мене зловлено на злому вчинку.

— Ні, це в мене катар!

Тиша. Почула сонне дихання чоловіка. — Заснув — Витерла сльози і одразу заспокоїлася. Зробилося байдуже і сумно. Тепер засну. — Так, я відчувала, що сон дрібними кроками наближається до мене. Тіло безвладніло. Думки повільними хвилями припливали і одпливали . . . Чогось мені згадалися буряки, які я поклала в сінях . . . Потім що курка стояла під вітром. Вітер роздмухував її пір'я, і хвіст робився, як віяльце. Я стояла тоді біля вікна і дивилася на неї . . . Потім мигнуло в мозку щось невиразне. Секунда . . . і хлопчик виплигнув звідкись — сколотив мій спокій. — Ох, Боже, це ж я знову не засну! — Я стараюсь всіма силами волі відігнати думку про хворого хлопчика. Я знала, що коли мені це вдасться, тоді я засну. Стала уривками думати про всякі дрібнички, старанно оминаючи розмову з Вірою про дитину.

Мої думки, як кільця ланцюга міцно чіплялися одне за одне, творили навколо мене охоронне коло . . . Вони от-от зімкнуться! Ще одна мить і . . . не встигли! З погрозово піднесеною рукою вривається в незімкнуте коло — Марійка. Вона штурхає мене і гукає: »Ну, не спи!« — Ох, Боже, знову! . .

Перевертаюся, знеможена і змучена. Рахую: раз, два, три . . . до десяти . . . І знову, і знову . . . Але Марійка стрибає, сміючись, по моїх числах. — Ні, не так! — Наказую я собі. — Треба, рахуючи, думати і в уяві малювати ці числа! — Я рахую: раз, два, три . . . до десяти.

Кожне число виразно чітке, блискуче і неймовірно великого розміру — змінюється одне за другим. Я рахую і рахую . . . Числа пливуть, повільнішають, плутаються . . . Ще секунда — я засну! А Віра, згрібши міцною рукою мої числа, каже: »Я чула, що батько загинув під час евакуації, а мати загубилася . . .«

О, Боже! — Я затулюю ковдрою голову, притискаю очі до подушки . . . Довго ганяюся за сном, ловлю, чіпляюся і . . . не знаю, коли падаю в сон, гублячи всі свої думки.

*

Коли прокинулася ранком, першою думкою було — спитати Віру, коли вона йде до шпиталю. Вона сказала, що під вечір. На мій запит, чи взяти для дитини щось з їжі, Віра сказала, що нічого не треба, хіба якогось компоту. Цілий день я була в нервовому піднесенні.

Шпиталь містився близьенько від нас. За десять хвилин ми були на місці. Формальності в канцелярії, балачка з черговою сестрою, і ми опиняємося в малесенькій кімнаті.

Перед нами рядком стоять три ліжка. Між ними вузькі проходи. Ми стоїмо біля дверей, бо далі нема куди ступити. Ще не встигла пані Віра показати, як я побачила того хлопчика на середньому ліжку. Вп'ялась в його обличчя.

Дитина років чотири-п'ять. Лежить навznak. Худенька постать виразно малюється під легкою, тонкою ковдрою. Рученята лежать рівненько на ковдрі, так як я десь бачила на реклямі: як здорово спати! — Стрижена голівка спочиває на низькій подушці. Довгасте бліде обличчя і стулені безбарвні уста. Тонкий, рівний ніс і накриті повіками великі очі.

— Якої барви його очі?! — подумала я, дивлячись на дитину.

За спиною у мене Віра розмовляє з сестрою. Я не чую, про що вони говорять, я скупчена в обсервації дитини.

»Спить« — сказала жінка, котра сиділа на своєму ліжку, зліва від хлопчика.

Я глянула на неї, потім перевела очі на праве ліжко. Там лежала хвора людина, закутана ковдрою і периною, а на голові тепла хустка. Трудно було окреслити, чи це дитина, чи доросла особа. Лежала навznak і голосно дихала розкритими устами. Біля хворої сиділа дівчина-селянка, років п'ятнадцяти-шістнадцяти.

— Це ваше? — звернулася я до неї.

— Так, це моя сестра!

— »А він увесь час спить?« — показала я рукою на хлопчика.

Дівчина покvapно закивала головою.

— Еге ж! . . . Оце, як привезли вчора і поклали, то так й досі спить. Двічі тільки будився і просив пити.

— Ви дали йому пити?

Дівчина здвигнула плечима:

— Я маю свою!

Повернувшись до своєї сестри, вона стала поправляти і підтикати на ній перину. Я слідувала за її рухами і відчувала роздратовання.

— Я давала йому пити — обізвалась жінка зліва. — Бідна сирітка . . . Все бабусю кличе!

Дивлячись, як дівчина щільно підтикає перину, я звернула увагу, що хлопчик дуже легко накритий.

— Чому ви не накриєте чимсь цієї дитини? — звернулася я знову до дівчини. — Ви маєте перину і теплу ковдру... А йому зимно!..

Вона скоса зиркнула на мене і, усміхнувшись кутиком уст, сказала:

— А хіба ж воно моє?!

— Так що ж, що не ваше?! Це мала дитина і сирота! На свою сестру, ви непотрібно нап'ялюєте теплу ковдру і перину, а це мерзне! Треба ж совість мати! — Вибухнула я несподівано для себе самої. Дівчина, обернувшись до мене спиною, мовчала.

— То я сама принесу щось накритись для дитини! — сказала я в такому тоні, якби це мало бути зроблене на злість егоїстичній дівчині.

Пані Віра, що була відсутня, зайшла до кімнати і сказала, що вже треба йти. Я тільки тепер пригадала, що тримаю в руках баньочку з компотом. Поставила біля хлопця на столику і попросила жінки зліва, щоб дала йому пити, як просьється. Дівчина ввесь час зиркала на мене, кривлячи уста в невиразній усмішці.

*

Ранок, другого дня, пройшов мені в біганню по спекулянтах — масло, сало, м'ясо... Вертаючись додому, пригадала, що мала занести щось накритись, для хворого хлопця, в шпиталь. В умі перебирала свою постіль, котру могла б дати, не забираючи назад. Зупинилась на одній перинці без котрої могла б обійтись.

Вже була одинадцята година, коли я наближалася до воріт свого подвір'я. На порозі хати стояла Віра. Щось неприємне, як докір, відчула я, побачивши її. — Обіцяла, що занесу дитині накриватись і не занесла!

— Добридень! — сказала до пані Віри.

— Добридень! — відповіла. — Знаєте, Гена вже помер! Сьогодні над ранком.

— Хто? — вимовила я. Стояла, як ошелешена, почувши ім'я — Гена.

— Він?.. Цей хлопчик називається Гена?!

— Так! — Пані Віра здивовано дивиться на мене.

— Він... з нашого міста?

— Так!

— Жив на Ковельській вулиці?

— Так!

— З бабусею?

— Так!

— Мій Боже! . . . — вимовила я про себе.

Перед моїми очима стояв Ґена, одягнений в тепле пальто, валянки і в шатці, насунений на чоло, з-під котрої виглядало кругленьке, повне личко з великими блакитними очима . . .

— Ви, його знали? — запитала Віра.

Я глянула на неї.

— О, так! . . . Я його дуже добре знала. Він жив з бабусею в сутерені, напроти нас.

— Так, вони дуже нужденно жили.

— Я не розумію . . . Як це сталося?

— Історія коротка і сумна — сказала Віра — Зайдіть до хати, розкажу вам. Я якраз поставила варити обід.

Ідучи за Вірою, дивувалася сама собі, як я могла не пізнати Ґени.

В кухні я сіла біля столу. Пані Віра, підклавши в плиту дров і заглянувши в каструлю, витягла з кошика цибулину. Краючи цибулю, стала мені оповідати.

— Вам напевно відомо, що бабуся Ґени служила в укр. допомоговому комітеті?

— Так, я знаю!

В моїй уяві прозвучав розпучливий крик дитини, що плакала:

»Бабусю, бабусю! . . . Візьми мене, бабусю! Іди додому, чуєш!«

»Я зараз вернуся!« — »Ой, не йди від мене, бабусю! . . . Бабусенько моя!« — Швидкі кроки під моїм вікном, що раптово стихали за рогом дому . . .

— Отже, — продовжувала Віра, — це був її єдиний заробіток. Там вона годувалася і дитині приносила. В квітні цього року німці арештували голову комітету і закрили допомоговий комітет. Зосталася старенька без жадних засобів до життя.

— Чи з старости, чи з переживань — вона захворіла. Покликали мене до неї. Вона просила мене, щоб я забрала Ґену до сиротинця і заопікувалася ним. Вона хотіла, ще будучи притомною, доручити дитину, бо почувала, що хутко помре. Дуже мене просила, щоб я була доброю до нього, бо він круглий сирота . . . Ну, і тут . . .

Пані Віра замовкла на кілька хвилин.

— Знаєте, я сама ледве стримувала сльози, коли мені треба було забирати дитину . . . Не буду оповідати про той трагічний момент, як бабуся прощалася з дитиною . . . Це затяжке!

— Але, як прийшлося мені брати хлопця, то він, як збожеволів! Чіплявся своїми рученятами не тільки за бабусю, від

котрої я ледве його відірвала, а за все — за стіл, за ліжку, за крісло, за двері . . . — вона замовкла, відвернувшись до плити, мішаючи щось в каструлі.

— Бабуся, дійсно на другий день померла. А Гена переходив в сиротинці, у великій гарячці, два тижні. Після, я вже думала, що хоч в нових обставинах, але між дітьми, він поволі буде забувати бабусю, але де там! . . . Гена не пропускав ні одної можливості, побачивши мене, щоб не спитати: »Тьотю, коли ми підемо до моєї бабусі?«, або »Тьотю, коли вже бабуся прийде?« . . .

— Кожний раз треба було мені викручуватись іншою брехнею, щоб його заспокоїти. Скажу по правді, що мені це вже докучало і мучило.

Щось засичало на плиті. Пані Віра підняла покришку з каструлі. Я глянула на протилежне крісло і уявила Гену сидячим на тому кріслі тоді, як привезли його із сиротинця.

— Ну, і знаєте, — продовжувала Віра, обернувшись до мене, — Гена став чомусь робитись впертим і злим. Я карала його, але це нічого не помагало. До того, останнім часом, я звернула увагу, що він став дуже худнути. Треба було пильнувати його при їжі. Раз, якось він не хотів їсти обіду. — »Як не з'їси обіду, то бабуся до тебе не прийде!« — сказала я.

Дитина змінилася на виду. Він глянув на мене, потім схопив ложку і похапцем все з'їв. Після того, коли він був неслухняний, то досить було мені сказати, — »Бабуся не прийде«. — як він вмить робився покірним.

— Мала я ще один з ним клопіт. — Чи, ви знаєте, де міститься наш сиротинець? — запитала мене Віра.

— Так.

— Якраз під тою горою, де міститься сиротинець, іде дорога до міста. По ній завжди проходять селяни з міста або до міста. Скраю на горбку, стоїть лавка. Сидячи там, видно людей, що проходять. Гена завжди біг до тої лавки. — »Я буду дивитися, як бабуся буде йти!« — казав мені. Просиджував там доти, аж поки я не забирала його до хати . . . А, тепер таке несподіване з ним сталося! Бідна дитина.

Вона замовкла. Я встала.

— Так . . . Треба мені йти! Мені тільки дивно, що я його не пізнала.

— О, він дуже схуд! Особливо після того, як я відійшла з сиротинця.

— Та-ак! — А коли будуть ховати? — ще запитала.

Хоч мене в даний момент це не цікавило.

»А . . . Не знаю! Певне, в цих днях!«

»Та-ак! . . . Ну, до побачення!«

*

На цьому мав би бути кінець великої трагедії маленької, людської істоти. Гени вже не було! — Був холодний трупик.

Щось на четвертий день після смерти Гени Віра, побачивши мене на подвір'ї, сказала:

— Знаєте, Гену ще й досі не поховали!

— Чому?

— Шпиталь відмовляється ховати на свій кошт і скидає на сиротинець. Кажуть, що дитина була приналежна до сиротинця, отже мусять на свій кошт ховати. А в нас нема грошей!

— На що ж потрібні гроші?! Я думаю, що священик і так поховає!

Вона усміхнулася, дивлячись вбік.

— Дошки на труну треба купити. Столярові за роботу заплатити.

Я нічого не сказала. Розмова зійшла на іншу тему.

Ще за кілька днів, я зайшла до Віри в якійсь справі. Коли присіла на стілець в кухні, одразу глянула чомусь на друге крісло.

— Чи, Гену вже поховали?

— Так, поховали! — сказала вона, спустивши очі додолу.

— Хто дав гроші на труну?

— Ніхто. Полонені збили з якихось дощок труну і самі поховали.

— Як? — Без священика?!

— Ет! — махнула вона рукою.

— Чи невже ніхто не міг заопікуватися похоронами!?! Без священика! Як щеня!.. Це страшно!

— А, хто?!

Пані Віра, здавалося мені, допитливо дивилася на мене. Я мовчала.

Перед очима стояла дівчина-селянка зі шпиталю... Знизуючи плечима і з іронічною усмішкою на устах: »А хіба воно моє?..«

... »Так, що ж, що не ваше! Ви ж бачите, що це сирота!.. Треба ж совість мати!«